

УДК 347.1.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Данильченко О.В.

Миколаївський інститут права Національного університету
«Одеська юридична академія»

В статті розглядаються питання загальної характеристики особистих немайнових прав, їх основні ознаки і значення в цивільному праві, класифікації цих прав. Основна увага приділена цивільно-правовому захисту немайнових прав, зокрема ефективності тої чи іншої форми захисту і способу захисту, що обирається фізичною особою для досягнення мети – поновлення порушеного немайнового права, відшкодування майнової чи моральної шкоди. В залежності від того яке особисте немайнове право порушено застосовуються і різні засоби цивільно-правового захисту і в свою чергу впливу на порушника цих прав.

Ключові слова: особисті немайнові права, захист особистих немайнових прав, форми захисту, способи захисту, право на захист, суб'єкти захисту.

Постановка проблеми. Питання особистих немайнових прав довгі часи було дискусійним в цивілістиці. Це стосувалося як правового регулювання цих прав, так і їх захисту. За радянські часи особисті немайнові права майже не регулювалися і тільки при порушенні деяких з них можна було говорити про захист. Це стосувалося захисту честі, гідності та ділової репутації (ст. 7 ЦК УРСР) [1].

За твердженням Р. Стефанчука, сучасний стан цивільно-правового регулювання суспільних відносин свідчить про розширення сфери тих суспільних відносин які включаються до його предмета. Одним із найважливіших досягнень сучасного цивільного законодавства є розширення предмета його регулювання за рахунок низки відносин, які носять характер особистих немайнових та відносять своє вираження у різноманітніших сферах людської життєдіяльності [2, с. 107].

Завдяки науковим розробкам та наполегливості цивілістів, на сьогоднішній день ми можемо стверджувати, що все-таки цивільне право не повинно асоціюватися лише з майновими відносинами, що не економічні цінності виступають першочерговим об'єктом приватноправового регулювання, а особисті немайнові [3, с. 19].

Тільки з прийняттям Цивільного кодексу України, який в ст. 1 визначив, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові і майнові відносини (цивільні відносини), припинилися суперечки щодо правового регулювання особистих немайнових прав. Сьогодні законодавство України регламентує зміст особистих немайнових прав фізичної особи, визначає їх здійснення, форми та способи захисту

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що особисті немайнові права були предметом дослідження багатьох сучасних вчених (С.Б. Булеца, О.М. Калітенко, О. Кохановська, Л.В. Красицька, Н.В. Коробцова, Т.В. Лісничка, В.П. Палюк, О.О. Посикалюк, Р.О. Стефанчук, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Г. Швидка та інші) актуальним залишаються питання захисту цих прав саме через динамічність розвитку сучасного життя, становлення нових суспільних відносин в приватній сфері, що потребують правового регулювання. На думку Пунди О.О., сьогодні

виникає необхідність деталізації конституційних положень, які стосуються змісту основних прав людини та переведення їх у площину практичного правозастосування в повсякденному житті людини через її конкретні суб'єктивні права [4, с. 197].

Метою даного дослідження є аналіз українського законодавства щодо ефективності захисту особистих немайнових прав фізичних осіб з урахуванням сучасних викликів.

Особисті немайнові права визнаються цивілістичною наукою як абсолютні і невідчужувані, вони є проявом свободи і особистої недоторканості особи. Більшість із них є у особи від народження, перш за все це ті, що забезпечують природне існування фізичної особи. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, не всі немайнові права виникають з моменту народження, вони можуть набуватися за певних обставин, деякі особисті немайнові права можуть відчужуватися, а певна категорія цих прав має оціночну вартість [5, с. 145]. Одні з них персоналізують фізичну особу, інші – забезпечують її природне і соціальне буття. Неможна не погодитися з науковцями, які права, що забезпечують фізичне існування фізичної особи визначають як біологічні права. Так погоджуючись з позицією В. Міхальова, щодо того, що одне і те ж право може одночасно належати до різних видів прав, О. Пунда зазначає можливість виділення біологічних прав, розуміючи під ними природу не самих прав (будь-яке право соціальне за своєю суттю), а природу тих благ (потреб), які покладено в їх основу. Проте заперечує необхідність об'єднання окремих особистих немайнових прав у групу біологічних прав, через те, що таке змішування порушує структуру окремих системоутворюючих прав і зумовлює формування висновку про можливість існування загального біологічного немайнового права [4, с. 201]. Р.О. Стефанчук пропонує поділяти особисті немайнові права на 2 групи: а) універсальні (загальні) особисті немайнові права (які носять фундаментальний характер та належать усім без винятку фізичним особам); б) окремі (спеціальні) особисті немайнові права (якими наділені лише окремі фізичні особи унаслідок здійснення ними певної поведінки, наділення певним спеціальним правовим статусом [6, с. 5].

Досягненнями цивілізації є усвідомлення, що особа може сама визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя і у разі порушення особистого немайнового права – формуючи і способи його захисту. Частина 2 ст. 3 Конституції України головним обов'язком держави Україна визначає утвердження і забезпечення прав і свобод людини [7]. Вкрай важливим для українського суспільства є утвердження європейських цінностей щодо стандартів прав і свобод особи, їх охорони і захисту. Законодавство України покладає на органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень, якими вони наділені відповідно до Конституції України та інших законів, забезпечувати здійснення фізичною особою своїх особистих немайнових прав. Головною оцінкою діяльності держави, ефективності існуючого в ній правопорядку є забезпечення, насамперед, особистих немайнових прав, які є фундаментальними правами людини і становлять сутнісну основу як кожної особи (індивіда), так і суспільства в цілому. Усвідомлення суспільством загальнолюдських цінностей є запорукою розбудови демократичної, соціальної, правової держави, де гарантується здійснення, охорона і захист цих прав.

Захист цивільних прав є загальною категорією, що співпрацює, на думку Швидкої В.Г., з такими правовими інститутами як: право на захист, охорона цивільних прав, способи захисту, форми захисту, регулятивні і охоронювальні правовідносини, цивільно-правова відповідальність тощо [8, с. 115].

Залежно від змісту цивільного правопорушення застосовуються різні засоби цивільно-правового захисту і в свою чергу впливу на порушника. Основною метою цивільно-правового захисту є відновлення прав суб'єктів, чий права порушені. Водночас цивільне право допускає такі засоби захисту, призначенням яких є додатковий вплив на правопорушника з метою його покарання і стимулювання до позитивного ставлення до виконання своїх цивільних прав і обов'язків у майбутньому. Різниця в основних цілях різних засобів захисту призвела до їх поділу на міри захисту і міри відповідальності [9, с. 537].

Право на захист є суб'єктивним правом особи, що складається із правомочностей уповноваженої особи: права на свої дії (застосовувати захист чи не застосовувати); права на чужі дії – (вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи); звертатися до юрисдикційного органу або вдатися до самозахисту у випадку не виконання зобов'язаною особою свого обов'язку. Цей обов'язок може бути активним (як правило у відносних правовідносинах), проте в більшості випадків коли мова йдеться про абсолютні правовідносини є пасивним (не втручатися в особисте та сімейне життя особи, не розголошувати лікарську таємницю, не порушувати таємницю листування, телефонних розмов, тощо). Право на захист виникає у особи у разі порушення особистого немайнового права, його невизнання, оспорювання або реальної загрози порушення цього права. Аналізуючи важливі здобутки цивільного кодексу України, закріпившого принцип верховенства права у приватноправовій сфері

та принципів побудови й дії позитивного приватного права, Н. Кузнецова зазначила «воно складається із норм і принципів, які визначають поведінку людей у суспільстві незалежно від позитивного права» [10, с. 10]. Норми позитивного права, що визначають основні моделі можливої поведінки осіб – учасників цивільних правовідносин, виконують інформаційну функцію, а вибір конкретної поведінки залишається за суб'єктом, чий права порушені. Це його вибір – чи звернутися до суду з вимогою про захист порушеного права, чи застосувати засоби оперативного впливу, чи вдатися до самозахисту.

Завдання захисту – поновлення порушеного права, усунення перешкод у його здійснення, відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди. В реалії поновлення особистого немайнового права є проблематичним. Важко уявити собі, поновлення права на таємницю листування після злама електронної пошти особи, внаслідок чого розголошено зміст листів. До речі, цей вид правопорушень набуває особливого значення у сучасному світі, проблема захисту конфіденційної інформації, персональних даних є досить гострою через те, що неможливо встановити особу, яка його вчинила, принаймні не фахівцеві. Не можна поновити повністю і право на життя та здоров'я, враховуючи природні особливості самого блага «життя», «здоров'я».

Форми захисту особистих немайнових прав традиційно поділяють на юрисдикційні і неюрисдикційні. Проте цивілістами запропоновано і інші підходи до класифікації. Так в залежності від органу що здійснює захист чи порядку захисту Є.О. Харитонов визначає судову, адміністративну, нотаріальну, самозахисну та громадську форми захисту [11, с. 237]. Висловлюються думки щодо судової форми захисту і позасудової.

Способи захисту доречно поділяти на загальні і спеціальні, що і відображено в сучасному цивільному законодавстві. До загальних способів відносять: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дій, що порушують право особи, відновлення становища, що існувало до порушення права, відшкодування матеріальної і моральної шкоди, визнання незаконним рішення органу влади або органу місцевого самоврядування. Спеціальними способами законодавець визначив спростування недостовірної інформації; заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права, право на відповідь, право на вилучення і заміну документа, яким порушено особисте немайнове право особи.

Враховуючи різноманіття особистих немайнових прав, необхідно зазначити, що форму захисту і спосіб захисту необхідно обирати в кожному окремому випадку, орієнтуючись наскільки він буде доречним і ефективним. Особа може обрати сукупність засобів, як загальних так і спеціальних. В будь якому випадку можливо і застосування відшкодування завданої шкоди як моральної, так і матеріальної.

Коробцова Н.В. існуючі способи захисту об'єднала в три групи, поділивши їх на:

– способи захисту, що мають на меті припинити порушення або усунути загрозу порушення особистого права, його невизнання (визнання права, припинення дій, що порушують право тощо);

– способи захисту, що мають на меті відновити порушене особисте право (відновлення становища, яке існувало до порушення, спростування тощо);

– способи захисту, що мають на меті компенсувати шкоду, пов'язану з порушенням або загрозою порушення особистого права (відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди тощо) [12]. Стефанчук Р.О. їх поділяє не за метою, а за функцією, що вони виконують, на: а) превентивно-пресікальні; б) відновлювальні; в) компенсаційні [13].

Так, у разі порушення права на життя (створення загрози життю та здоров'ю людини) найефективнішим і оперативним є застосування дій, що направлені на припинення дій, що загрожують життю людини (це застосування правил необхідної оборони або крайньої необхідності). ЦК України визнає дії, вчинені у стані необхідної оборони або крайньої необхідності – діями, що здійснюються під час реалізації права на самозахист. Це право може стосуватися, як самої особи, так і захисту іншої особи.

На особливу увагу заслуговує питання місця й ролі самозахисту в цивільному праві України, адже сучасні реалії суспільного життя пов'язують ефективність механізму цивільно-правового захисту насамперед із його оперативністю [14, с. 209].

Цивільним кодексом України самозахист визначається як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Законодавець визначив два моменти, коли доречно говорити про самозахист: у разі порушення суб'єктивного права або загрози його порушення і у разі необхідності припинити порушення чи запобігти йому.

Питання самозахисту розглядаються як будь-які дії особи, що спрямовані на захист свого суб'єктивного права або суб'єктивного права іншої особи (права дигни, підпічної особи, тощо) від порушення, вплив на порушника з метою спонукати його припинити неправомірні дії, попередити порушення прав тощо.

Лісніча Т.В. як один із засобів самозахисту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, пропонує розглядати договір про надання особистої охорони, оскільки, відповідно до визначення понять захисту та самозахисту, такими діями є також і дії з попередження посягання на такі нематеріальні блага, як життя, здоров'я, свобода, особиста недоторканність. У разі укладання особою договору особистої охорони, дії з самозахисту переносяться на більш ранній момент виявлення загрози порушення своїх немайнових прав та виражаються в укладенні договору. Дії ж уповноваженої за договором особи (охоронця), в разі виникнення наявної загрози посягання, мають відповідати вимогам, що висуваються до дій охоронюваної особи, які вона мала б право учинити за даних обставин. Укладення такого договору не позбавляє охоронювану особу в разі необхідності здійснювати самозахист власними силами [15, с. 7]. Укладення договору особистої охорони варто, на нашу думку, розглядати не як спосіб захисту, а все ж таки як організаційно-правовий захід в рамках охорони, охоронець (суб'єкт підприємницької діяльності) зобов'язується забезпечити

недоторканість особи і застосувати захист у разі реальної загрози порушенню прав або самого порушення цих прав. А право на захист у особи виникає коли є загроза порушенню прав реальна, а не потенційна.

В умовах проведення в Україні медичної реформи важливими є питання захисту прав пацієнтів, що звертаються за лікарською допомогою, як захисту права на охорону здоров'я та права на медичну допомогу. На думку Дроздової О.В., яка розмежовує поняття «спосіб захисту прав» та «засіб захисту прав», (вважає що вони хоча і пов'язані, але не є тотожними), засобами захисту прав пацієнтів є: 1) звернення до Управління захисту прав споживачів; 2) звернення пацієнта до омбудсмена; 3) звернення до недержавних організацій; 4) звернення до медіатора як третьої сторони; 5) звернення до третейського суду; 6) подання скарги до відповідного органу в адміністративному порядку; 7) позов до суду загальної юрисдикції; 8) звернення до Європейського суду з прав людини [16, с. 112]. В наведеному переліку не всі суб'єкти можна визнати як суб'єктів захисту, тож і звернення до них, не є способом захисту. Так медіатор не вирішує спір між лікарем і пацієнтом, не приймає жодного рішення, він допомагає їм знайти спільну мову. Так саме звернення до управління захисту прав споживачів не є беззаперечним з огляду складності визначення «медичні послуги», а тим більше «якісні медичні послуги», доречно на законодавчому рівні вирішити це питання, прийняти закон «Про медичні послуги» або принаймні внести до Цивільного кодексу норму «договір про надання медичних послуг». Верховна Рада ухвалила законопроект 2386а-1 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини», від впровадження якого залежить життя багатьох людей, а також захист особистих немайнових прав як реципієнтів, так і самих донорів.

У випадку розповсюдження недостовірної інформації щодо особи або членів його сім'ї доречними будуть спростування такої інформації і відшкодування моральної шкоди. Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування інформації (ст. 277 ЦК України).

Відмінності цих способів, як зазначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи полягають: а) при спростуванні поширена інформація визнається недостовірною, а при реалізації права на відповідь – особа має право на висвітлення власної точки зору щодо поширеної інформації та обставин порушення особистого немайнового права без визнання її недостовірною; б) спростовує недостовірну інформацію особа, яка її поширила, а відповідь дає особа, стосовно якої поширено інформацію [17].

Як сам перелік особистих немайнових прав не може бути вичерпаним, так саме невичерпним є і перелік способів захисту. Підтвердженням цього є положення законодавства – захист осо-

бистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення [18].

Висновки і пропозиції. Законодавство України щодо захисту особистих немайнових прав не обмежується положеннями Цивільного кодексу, воно включає великий масив спеціальних нормативних актів, зокрема: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Протоколів до Конвенції, Закону України від 23 лютого 2006 року "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, рішення Європейського Суду з прав людини тощо.

Захист являє собою правомірну реакцію суб'єктів цивільних правовідносин на непра-

вомірну поведінку правопорушника. Будь яка особа, носій особистого немайнового права, самостійно здійснює його, так саме, на власний розсуд, визначає форму і спосіб захисту порушеного права. Ефективність захисту полягає в урахуванні природи права, яке захищається. Аналіз сучасного цивільного права дає підстави стверджувати, що в умовах стрімкого розвитку суспільних відносин, реформування суспільних інститутів назріла потреба в удосконаленні законодавства в сфері захисту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, зокрема життя і здоров'я, наприклад на законодавчому рівні закріпити поняття « медичні послуги », « договір про надання медичних послуг ».

Список літератури:

1. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 року. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0008.html.
2. Стефанчук Р.О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин : до питання вдосконалення // Університетські наукові записки, 2006. – № 2(18). – С. 107–111.
3. Федюк Л.В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія / Лілія Василівна Федюк. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. – 500 с.
4. Пунда О.О. Поняття особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини / О.О. Пунда. Актуальні проблеми держави і права. Режим доступу: <file:///C:/Users/Admin777/Documents/пунда.pdf>.
5. Спасибо-Фатеева И.В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды / И.В. Спасибо-Фатеева // Актуальные проблемы гражданского права (личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения) : сб. статей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука. – К.: Юринком Интгер, 2010. – С. 139–165.
6. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – право. Інститут цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2007. – 41 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.
8. Швидка В.Г. Захист цивільних прав фізичних та юридичних осіб при розірванні договору найму (оренди) житла. дис. ... на здобуття наук. ступ. спец. 12.00.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin777/Documents/Shvudka_KD.pdf.
9. Данильченко О.В. Правовий вплив на неправомірну поведінку / Данильченко О.В. Правомірний вплив на неправомірну поведінку учасників цивільних правовідносин актуальні грані: монографія / За ред. проф. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. – Миколаїв: Ліон, 2016. – С. 534–552.
10. Кузнецова Н. Стан і тенденції розвитку цивілістичної науки в Україні // Право України, 2014. – № 6. – С. 10.
11. Харитонов Е.О., Старцев А.В., Харитонова Е.И. Гражданское право Украины: Учебник. Издание третье, переработанное и дополнительное. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 920 с.
12. Коробцова Н.В. Цивільно-правові способи захисту особистих прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Admin777/Documents/коробцова.pfd>.
13. Стефанчук Р. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) [Текст]: монографія / Р. Стефанчук; відп. ред. Я. Шевченко. – К.: КНТ, 2008. – 626 с.
14. Лісніча Т.В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Т.В. Лісніча. – Харків, 2007. – 20с.
15. Чепис О.І., До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів / О.І. Чепис // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. – Серія ПРАВО. Випуск 35. Частина II. Том 1. – С. 209.
16. Дроздова О.В. Диференціація способів і засобів захисту пацієнтів / О.В. Дроздова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Випуск 1. – Том 1. – 2016. – С. 109–113.
17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
18. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

Данильченко Е.В.

Николаевский институт права Национального университета
«Одесская юридическая академия»

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы общей характеристики личный неимущественных прав, их общие признаки и значение в гражданском праве, классификация этих прав. Основное внимание уделено гражданско-правовой защите неимущественных прав, в частности, эффективности той или иной формы защиты и способа защиты, избираемыми физическим лицом для достижения своей цели – восстановления нарушенного неимущественного права, возмещения имущественного или морального вреда. В зависимости от того, какое личное неимущественное право нарушено, применяются и различные способы гражданско-правовой защиты и, в свою очередь, воздействие на нарушителя этих прав.

Ключевые слова: личные неимущественные права, защита личных неимущественных прав, формы защиты прав, способы защиты, право на защиту.

Danylchenko O.V.

Mykolayiv Institute of
National University "Odessa Law Academy"

CIVIL-LAW PROTECTION OF NON-PROPERTY RIGHTS OF INDIVIDUALS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary

The article deals with the general characteristics of personal non-property rights, their main features and significance in civil law, the classification of these rights. The main attention is paid to the civil protection of non-property rights, in particular the effectiveness of one or another form of protection and a method of protection, which is chosen by an individual to achieve the goal – the renewal of the violated non-property right, compensation of property or moral damage. Depending on what kind of personal non-property rights are violated, different means of civil protection are used and, in turn, influence the offender of these rights.

Keywords: personal non-property rights, protection of personal non-property rights, forms of protection, methods of protection, the right to protection, subjects of protection.